

Presentació

Tant la comunitat historiogràfica com el conjunt de la societat estan vivint intensament el record de l'expulsió dels moriscos per ordre de Felip III. Les dificultats en la relació d'Occident amb l'Islam o la complexitat de les nostres societats multiculturals no són alienes a l'interès que aquestes manifestacions científiques han suscitat.

Sempre interessat per la interrelació entre el nostre present i la història moderna, «Manuscrits. Grup de Recerca d'Història Moderna» de la Universitat Autònoma de Barcelona s'uneix a aquesta reflexió. Quan, en el moment d'escriure aquestes ratlles, el govern francès procedeix a l'expulsió col·lectiva de gitanos d'origen romanès o búlgar amb l'argument que així es garanteix la seguretat, vénen ràpidament a la memòria els dissortats moriscos i d'altres pobles o grups que han patit episodis semblants. L'estigmatització de la diferència i la utilització d'una minoria com a boc emissor per les autoritats han estat factors recurrents al llarg de la història.

El XVI Cicle de Conferències Manuscrits va tenir lloc al Museu d'Història de Catalunya, a Barcelona, els dies 15 i 16 d'abril de 2010. El mateix dia 16 i fins al 18 d'abril es va celebrar un Congrés Internacional a Ascó i a Miravet (Ribera d'Ebre) sota la direcció del professor Jordi Ferrús, de la Universitat Miguel Hernández d'Elx. Totes dues activitats van reunir alguns dels més importants estudiosos de la història morisca, provinents de les dues ribes de la Mediterrània, juntament amb joves historiadors que des de fa poc s'endinsen en aquest apassionant tema. Moltes persones i institucions van treballar de valent en el finançament i en l'organització: el Museu d'Història de Catalunya, l'Institut Europeu de la Mediterrània, l'Institut Ramon Muntaner, la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat Miguel Hernández, l'Ajuntament d'Ascó, el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i l'Associació Cultural Lo Llaüt. La publicació de les actes aplegant el conjunt de les intervencions en aquestes dues activitats constituirà una aportació de primera importància al coneixement dels moriscos.

A la tasca divulgadora i investigadora feta amb ocasió d'aquests actes, cal afegir ara la publicació d'un nou número de MANUSCRITS amb diversos articles, cadascun dels quals aborda un aspecte diferent i important de la polièdrica realitat dels moriscos.

Rafael Benítez Sánchez-Blanco, un dels més prestigiosos historiadors del fenomen morisc, ens presenta els debats, tant a la Cort com al Regne de Granada, sobre la licitud d'esclavitzar els moriscos sollevats entre 1568 i 1570. Atès que estaven batejats, en principi els moriscos no podien ser sotmesos a esclavitud com si haguessin estat fets presoners en una guerra contra infidels. Hom cercà arguments jurídics i teològics per fer-ho i per sancionar *de iure* els saquejos de les tropes enviades pel monarca a reprimir la rebel·lió. L'article del professor Benítez ens parla, entre línies, de la brutalitat de la guerra i dels discursos que la legitimen. Després, les propostes per esclavitzar els moriscos se succeïren fins al moment de l'expulsió, destacant les del patriarca Ribera. Tanmateix, no tots els consellers de Felip II i de Felip III se sentien còmodes amb aquests arguments.

La dispersió dels moriscos granadins no va posar fi als problemes a la Corona de Castella. Manuel Lomas Cortés ens aproxima a la difícil situació dels moriscos que van anar a Múrcia, percebuts com a hipotètics aliats dels corsaris berberiscos. El Dr. Lomas ens refereix dues operacions político-militars que gairebé no han estat esmentades per la bibliografia: per ordre de Felip III, el 1602 es va procedir a l'expulsió dels esclaus manumesos d'origen musulmà i el 1603 al desarmament dels moriscos de provinença granadina. L'autor emmarca l'episodi en les tensions i lluites polítiques de l'època: a Múrcia, d'una banda, entre el marquès de los Vélez, que és *adelantado* i capità major del Regne, i els regidors i senyors locals, en particular el corregidor de la capital; a la Cort, d'altra banda, on el Consell de Castella i el de Guerra es disputen el control sobre l'operatiu.

L'acurada anàlisi de les estratègies dels moriscos per evitar el desarmament posa de relleu un esforç col·lectiu dels granadins per dissimular i emascarar els seus orígens i construir-se una nova identitat, per a la qual cosa es valen de tots els mecanismes jurídics que tenen a l'abast. Per això, per a los Vélez, sembla tan important prendre les armes als moriscos com confiscar-los els documents on constaven les seves genealogies. L'actitud dels moriscos de Múrcia el 1603 és un clar precedent de la que adoptaran quan sobrevingui l'expulsió.

L'estudi de les conseqüències econòmiques i socials de l'exili dels moriscos no podia mancar en el nostre dossier. Manuel Ardit en fa una síntesi historiogràfica pel que fa al País Valencià. Sense defugir el debat ni la valoració crítica, el professor Ardit presenta les opinions sobre l'impacte econòmic de l'expulsió. Entre el segle XVII i principis del XIX, predominen les crítiques contra la injustícia del règim senyorial aplicat en la repoblació per cristians vells, que culminen en les intervencions dels diputats valencians a les Corts de Cadis. Les disputes entre liberals i conservadors del segle XIX es tradueixen en les discussions sobre l'esplendor i el caràcter innovador de l'economia morisca, amb el debat sobre les causes de l'endarreriment econòmic espanyol al rerefons. Al segle XX, les obres d'Halperin Dongui, Eugeni Císcar, James Casey i Manuel Ardit, entre d'altres, han suscitat nous debats que encara avui perduren sobre la tipologia de l'agricultura morisca (regadiu o secà?) i sobre la gravetat dels efectes demogràfics i econòmics de l'expulsió a curt i a llarg termini. El professor Ardit Lucas contesta, en particular, la possible «refeudalització» del camp valencià del segle XVII, defensada per d'altres autors.

A partir dels processos de la Inquisició, Borja Franco Llopis exposa que la iconoclàstia va ser un element clau en el manteniment d'una identitat morisca davant dels intents evangelitzadors de les autoritats cristianes, que es recolzaven en l'ús d'imatges i el repartiment d'estampes. L'oposició de l'Islam a les figures antropomòrfiques es fa palesa en nombroses crítiques i mostres de menyspreu contra les representacions de Crist o dels sants, que eren castigades durament pel Sant Ofici. En aquest punt, com ja havien assenyalat fa temps Louis Cardaillac i d'altres autors, els moriscos coincideixen amb els immigrants calvinistes, que també van ser objecte de la persecució inquisitorial. En un moment en què els estudis sobre la Inquisició espanyola donen mostres d'un cert esllanguiment, l'article de Borja Franco obre noves vies d'explotació dels processos inquisitorials mostrant la seva utilitat, per exemple, per a una història social de l'art.

Un dels nostres objectius primordials amb aquestes activitats ha estat recordar que també van existir moriscos catalans, la majoria dels quals van ser desterrats el 1610, ara fa quatre-cents anys. És cert que eren molts menys que els moriscos valencians, aragonesos o granadins: una mica més de 5.000 persones la vigília de l'expulsió, tot just l'1,5 o el 2% de la població catalana; però molt concentrats als cursos baixos de l'Ebre i del Segre, on hi havia localitats amb més d'un 80% d'habitants moriscos. És forçós constatar que actualment els moriscos catalans no atreuen gaire l'atenció dels investigadors, llevat d'algunes honroses excepcions entre les quals cal destacar el professor Pascual Ortega.

Per això salutem com una aportació de primer ordre l'estudi d'Eva Serra i Puig sobre la gestió per la Corona dels béns dels moriscos expulsats de la batllia de Tortosa, a partir del registre dels comptes del batlle Galceran Albanell, descobert per l'autora a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. L'article mostra la meticulosa actuació del Patrimoni Reial per mantenir i fer rendibles les propietats dels moriscos expel·lits. Però, sobretot, ens dóna una radiografia de la situació socioeconòmica dels moriscos del Baix Ebre. Hi observem l'estructura de la propietat, basada en una agricultura força diversificada, però en la qual hi ha també rendes derivades de censals, debitoris o lloguers de cases. Resta provada l'existència de relacions econòmiques entre cristians vells i nous. També ens parla Eva Serra de la diversificació social al si de la comunitat, car els comptes d'Albanell mostren l'existència d'uns pocs moriscos benestants que fins i tot actuen com a prestamistes.

Explotant a fons una documentació que podria semblar àrida, la professora Serra sap veure-hi molts temes que anuncien línies en les quals la historiografia haurà d'aprofundir, tant a Catalunya com a d'altres territoris: l'actitud de les persones que es van beneficiar amb l'administració o l'adquisició dels béns dels moriscos expulsats; la situació dels moriscos que es van quedar, uns 1.500 a Catalunya segons els càlculs de Pau Ferrer; la tensió generada pel retorn d'un nombre indeterminat de moriscos expulsats i de les seves famílies, alguns dels quals van ser desterrats per segona vegada; la incidència del procés d'expulsió sobre la possible existència d'un bandolerisme morisc; etc.

En definitiva, presentem cinc treballs d'alta recerca a partir de documentació inèdita provinent dels grans dipòsits de la Monarquia Hispànica (Arxiu de la Corona d'Aragó, Archivo General de Simancas, Archivo Histórico Nacional). Fidels a la tra-

dició de la revista, el nostre dossier combina les aportacions d'autoritats reconegudes amb els articles d'investigadors novells de gran qualitat. Volem mostrar així que, si la historiografia sobre els moriscos té ja un esplendorós passat, disposa també d'excel·lents perspectives gràcies a la incorporació d'una nova generació d'estudiosos. Per a tots, aquest IV Centenari de l'expulsió, lluny de ser un punt d'arribada, haurà de definir els eixos de recerca sobre els quals caldrà continuar investigant en el futur.

Ignasi Fernández Terricabras